

Ούτω λοιπόν τὸ ἀρνητικὸν πνεῦμα τῆς ἐπαναστάσεως διεξεδίκησεν ὑπεροχὴν ἀπέναντι τοῦ πνεύματος τῆς ἀνασυγκροτήσεως, ὑπεροχὴν, εἰς τὴν ἀπέδωκεν ὁ *Comte* τὴν ἀπὸ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐντεθεὶν σημειωθείσαν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν κρίσιν¹.

Κατὰ τὸν *Comte*, τὰ συμπτώματα τῆς ὅλης θετικῆς καὶ ἀρνητικῆς κινήσεως, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τῆς κρίσεως, ἦν προεκάλεσεν ἢ ταχύτερα ἐξέλιξιν τῆς ἀρνητικῆς κινήσεως, ἐξεδηλώθησαν κυρίως ἐν Γαλλίᾳ². Τῆς ἐν αὐτῇ σημειωθείσης μεγάλης ἐπαναστάσεως προεπορεύθησαν τρία χαρακτηριστικὰ γεγονότα: ἡ διάλυσις τῶν ἰησουλῶν, ἡ μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια τῆς κυβερνήσεως *Turgot* καὶ ἡ ἐπανάστασις τῆς βορείου Ἀμερικῆς³. Ὡς κυριώτατον ὅμως σύμπτωμα τῆς ἀναφύσεως κρίσεως θεωρεῖ ὁ *Comte* τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν, ἢ ὅποια ὅμως, ἂν καὶ ἐνεφανίσθη εἰς τὰ ὄμματα τῶν φορέων τῆς ὡς προσωρισμένη, ὅπως ὁδηγήσῃ πρὸς τὴν λύσιν τῆς κρίσεως, δὲν ἀπετέλεσε πράγματι εἰ μὴ ἐπακολούθημα τῆς ἀρνητικῆς κινήσεως⁴. Ἐστερημένη ὀργανικῶν ὀρμητηρίων, μετέτρεψεν αὕτη τὰ πραγματικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς εἰς προβλήματα τύπων⁵ καὶ ἐχρησιμοποίησε κατ' ἀκολουθίαν ὡς ὄργανα αὐτῆς τοὺς μεταφυσικοὺς καὶ τοὺς νομοδιδασκάλους⁶.

Εἰς δύο περιόδους διακρίνει ὁ *Comte* τὴν γενομένην κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐργασίαν. Ἡ πρώτη, συμπίπτουσα πρὸς τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν τῆς πρώτης συντακτικῆς συνελεύσεως, χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ *Comte* ὡς «προκαταρκτικὴ»⁷. Τὴν δευτέραν, ἢ ὅποια συνεταυτίσθη πρὸς τὴν ὑπόστασιν τῆς συμβατικῆς συνελεύσεως, ὠνόμασεν ὁ *Comte* «χαρακτηριστικὴν»⁸.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἐσημειώθη πλήρης σύγχυσις μεταξὺ

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 181 καὶ 182.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 183 κ. ε.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 185 κ. ε.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 186 κ. ε.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 187.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 188 κ. ε.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, 190.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, σ. 190.

ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξουσίας¹. Ἡ πρώτη συνέλευσις τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἀγνοήσασα τὰς ἀνάγκας τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς, ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ἀπομίμησιν τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καθεστῶτος², θεωρήσασα αὐτὴν ὡς τὸν σκοπὸν τῆς ἐπαναστάσεως³. Ἡ δευτέρα περίοδος, ἀναχαιτίσασα ἐν μέρει τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεταφυσικῆς, ἀνταπεκρίθη περισσότερον τῆς πρώτης εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς⁴. Ἡ συμβατικὴ συνέλευσις ἐθεώρησεν ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν πάσης ἀναγεννητικῆς προσπαθείας τὴν πλήρη κατάλυσιν τῆς βασιλείας⁵. Ἡ κατάλυσις ταύτης συνεπήγαγε καὶ τὴν διάλυσιν τῶν θρησκευτικῶν ἐξουσιῶν καὶ πάσης ἄλλης φύσεως ὀργανώσεων, τῶν ὁποίων ἡ ὕπαρξις ἀντέκειτο πρὸς τὴν πρόοδον⁶. Τὰς διαλυθείσας ὁμῶς π. χ. ἀκαδημείας ἀντικατέστησεν ἡ ἐπαναστατικὴ δικτατορία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπὸ τοῦ ἰδρυθέντος κατ' αὐτὴν πολυτεχνείου, ἀποδείξασα οὕτω, ὅτι ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ ἔργου αὐτῆς ὠρμήθη ἐξ ἐνστίκτου προοδευτικοῦ⁷.

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ καθεστῶτος τῆς συμβατικῆς συνελεύσεως ἐπηκολούθησεν ἀντίδρασις. Ἡ ἀντίδρασις αὕτη ἐξεδηλώθη κυρίως διὰ τῶν ἐκ νέου σημειωθεισῶν μεταφυσικῶν προσπαθειῶν πρὸς ἀπομίμησιν τοῦ ἀγγλικοῦ καθεστῶτος⁸. Ὡς συμπλήρωμα καὶ δὴ συμπλήρωμα σκοτεινὸν τῆς ὀπισθοδρομικῆς αὐτῆς τάσεως χαρακτηρίζει ὁ *Comte* τὴν ἐπικράτησιν τοῦ *Ναπολέοντος*⁹.

Τὰ ὑπὸ τοῦ *Ναπολέοντος* εἰσαχθέντα ἐκ νέου πολιτικὰ ἔθιμα διηυκόλυναν, μετὰ τὴν πτώσιν αὐτοῦ, τὴν παλινόρθωσιν τῆς βασιλείας¹⁰. Τὴν περίοδον ταύτην τῆς παλινορθώσεως διακρίνει ἡ διὰ τρί-

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 190.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 192 κ. ἐ.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 194.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 196.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 197 κ. ἐ.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 198 κ. ἐ.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, σ. 199.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, σ. 208.

⁹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 210 κ. ἐ.

¹⁰ *Comte*, op. cit., VI, σ. 216.

την φοράν ἐπαναληφθεῖσα προεπάθεια ἀπομιμήσεως τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος¹. Παραλλήλως ὁμοίως πρὸς τὰς σημειωθείσας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνταγματικὰς ἐριδας διεξήχθη καὶ ὁ γενικωτέρου χαρακτήρος ἀγὼν μεταξὺ τῆς προόδου καὶ τῆς τάξεως², ἀγὼν, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑπερνίκησις ἀποτελεῖ, ὡς εἶχομεν ἤδη τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρατηρήσωμεν, τὸν σκοπὸν τῆς φιλοσοφίας τοῦ *Comte*³.

Ἦδη ἐρωτᾶται: ποῖος ὑπῆρξεν, ὑπὸ τὸ πολιτικὸν καθεστῶς τῶν ἡμερῶν τοῦ *Comte*, ὁ βαθμὸς τῆς ἐξελιξέως τῆς ἀρνητικῆς καὶ θετικῆς κινήσεως;

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρνητικὴν κίνησιν, ταύτην ἐμφανίζει ὁ *Comte* ὡς ἐξιχθεῖσαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του μέχρι τῆς πλήρους διαλύσεως τοῦ θεολογικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ καθεστώτος⁴. Ὡς σύμπτωμα τῆς ἐπικρατησάσης πλέον ἀντιμιλιταριστικῆς τάσεως χαρακτηρίζει οὗτος κυρίως τὴν δημιουργίαν τοῦ θεσμοῦ τῆς ὑποχρεωτικῆς στρατεύσεως, θεσμοῦ δι' οὗ ἔπαυσεν ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐπίδοσις εἰς ἔργα στρατιωτικά⁵. Ὅσον ἀφορᾷ τέλος τὴν θετικὴν κίνησιν, ταύτην ἐμφανίζει ὁ *Comte* ὡσαύτως ὡς ἐξαιρέτως προοδεύσασαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, τῆς καταργήσεως τῆς παλαιᾶς κοινωνικῆς ἱεραρχίας προκαλεσάσης τὴν ἀνάδειξιν τοῦ βιομηχανικοῦ στοιχείου⁶. Ἡ πρόοδος τῆς θετικῆς κινήσεως ἐσημειώθη ὁμοίως οὐχὶ μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὴν βιομηχανίαν, ἀλλὰ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὰς καλὰς τέχνας⁷ καὶ τὴν ἐπιστήμην⁸. Ἡ μόνη ἐκ τῶν τεσσάρων «σειρῶν» τῆς θετικῆς κινήσεως, ἣτις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιδείξῃ σημεῖα προόδου, ὑπῆρξεν ἡ φιλοσοφικὴ σειρά. Κατὰ τὸν *Comte*, οὐδεὶς ἀληθῆς φιλόσοφος ἐγεννήθη ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ φιλοσοφία ἀπεξενώθη τελείως ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης⁹. Ὁ *Leibnitz*

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 217.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 219 κ. ε.

³ Πρὸς ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἤδη γανομένας ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀνωτέρω ζήτημα παραπομπὰς καὶ: *Comte*, op. cit., VI, σ. 230.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 230 κ. ε.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 238 κ. ε.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 241 κ. ε.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, σ. 247 κ. ε.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, σ. 249 κ. ε.

⁹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 275.

ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῶν νεωτέρων φιλοσόφων¹. Κατὰ τὸν *Comte*, αὐτὸς οὗτος *Kant* δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθῆς φιλόσοφος².

47.—Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο σταματοῦν αἱ παρατηρήσεις τοῦ *Comte* περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Πρὶν ἢ εἰσελθῶμεν εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ θετικὸν καθεστῶς τοῦ μέλλοντος, ἀπόψεων ἄλλως τε, αἱ ὁποῖαι προσδιώρισαν τελεολογικῶς καὶ τὰς περὶ παρελθόντος ἀντιλήψεις του, δὲν θεωροῦμεν ἄσκοπον, ὅπως προσανατολίσωμεν τὸν ἀναγνώστην δι' ὀλίγων λέξεων καὶ εἰς τὰς παρεκκλίσεις, ἃς ἐσημείωσεν ἐν σχέσει πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς περὶ τῆς ἱστορίας παρατηρήσεις του τὸ δεύτερον ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἔργων τοῦ *Comte*³. Ἄν καὶ τὸ «*Système de politique positive*» στερεῖται, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του ἄλλως τε, αὐτῶν τούτων τῶν ἐν τῷ πρώτῳ θεμελιώδει ἔργῳ τοῦ *Comte* ἀπαντωμένων ἰχνῶν ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητος, ἢ πλήρης παραγνώρισις τῆς σημασίας του θὰ ἦτο ἐν τούτοις ἀδικαιολόγητος.

Τὰ σημεῖα, ἐφ' ὧν πιστοποιεῖται παρέκκλισις τοῦ *Comte* ἀπὸ τοῦ πρώτου θεμελιώδους ἔργου του, εἶναι κυρίως τὰ ἑξῆς :

Ἡ περίοδος τοῦ φετιχισμού χαρακτηρίζεται ὡς ἡ τελειότερα πασῶν τῶν περιόδων τῆς ἱστορίας καὶ δὴ ὡς ἡ μόνη περίοδος, ἧς ὁ χαρακτήρ δὲν ἦτο ἀπλῶς μεταβατικὸς. Ἀπὸ τοῦ πολυθειστικοῦ καθεστῶτος ἀρχεται ἡ ἐπαναστατικὴ μετάβασις πρὸς τὸ ἰδανικὸν σύστημα τοῦ μέλλοντος. Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ πραγματικότης ἀπετέλεσε σύμπωμα ὀπισθοδρομήσεώς. Ἐξαιρέσει τοῦ Θαλῆ, τοῦ Πυθαγόρα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, πάντες οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ὑπῆρξαν, μὴδ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Πλάτωνος ἐξαιρουμένου, φιλόσοφοι ψευδεῖς. Εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς τὸν ὑπ' αὐτῶν προκληθέντα μονοθεῖσμέν ὀφείλεται, κατὰ τὸν *Comte*, ἢ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας κυρίως ἐκδηλωθεῖσα καὶ τὸ καθολικὸν καθεστῶς χαρακτηρίσασα διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν.

¹ *Comte*, op. cit. VI, σ. 275.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 275.

³ Περὶ αὐτοῦ πρβλ. *Reiche*, op. cit., σ. 86 κ. ἔ.

Τὴν ἐξέλιξιν τῆς νεωτέρας ἱστορίας δὲν θεωρεῖ πλέον ὁ *Comte* αὐστηρῶς διακρινομένην εἰς ἀρνητικὴν καὶ θετικὴν. Ὀλόκληρος ἡ προηγηθεῖσα τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως περίοδος τῆς ἱστορίας ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφήν περισσότερο ἀρνητικὴν ἢ θετικὴν, ἐν ᾧ ἀντιθέτως ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις χαρακτηρίζεται πλέον ὡς ἡ ἄμεσος πηγὴ τῆς τελικῆς ἀνασυγκροτήσεως τῶν κοινωνιῶν.

Αἱ ἀνωτέρω πιστοποιούμεναι διαφοραὶ εὐρίσκονται ἐν ἀμέσῳ σχέσει πρὸς τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ *Comte* μεταβολὴν τοῦ περιεχομένου τῶν σκοπῶν του. Τὸ περιεχόμενον τοῦ θετικοῦ ιδεώδους του δὲν συνίσταται πλέον τόσον εἰς τὴν ἀρνησιν τῆς μεταφυσικῆς, ὅσον εἰς τὸν τονισμὸν τοῦ αἰσθήματος, εἰς τὸ «*primat du sens*»¹. Πάντως, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον τυγχάνει κοινὸν εἰς ἀμφοτέρωθεν θεμελιώδη ἔργα τοῦ *Comte*, εἶναι ἡ ἐξάρτησις τοῦ παρελθόντος ἐκ τοῦ μέλλοντος, δηλαδὴ ἡ καθαρῶς τελεολογικὴ παρατήρησις τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία ὀλόκληρος ἐμφανίζεται ὡς ὑποτεταγμένη εἰς τὴν ἀξιολογικὴν συνειδήσιν αὐτοῦ, ὡς ὑφισταμένη μόνον καὶ μόνον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ πολιτικοῦ ιδεώδους του. Τὰ πάντα τείνουσιν πρὸς τὸ θετικὸν καθεστῶς τοῦ μέλλοντος καὶ ἐρμηνεύονται οὐχὶ ὡς συμπτώματα φυσικῆς νομοτελείας, ἀλλ' ὡς συμπτώματα τῆς τάσεως ταύτης. Ἡ πρόθεσις τοῦ *Comte*, ὅπως ἐμφανίσῃ τὰ μὲν κοινωνικὰ φαινόμενα ὡς φαινόμενα φυσικά, τὴν δὲ κοινωνιολογίαν ὡς ἐπιστήμην θετικὴν, δὲν κατῴρθωσεν νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια προγραμματικῶν δηλώσεων.

Ἡὼς ἂς ἐξετάσωμεν ποῖον εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ ιδεώδους τοῦ *Comte*, ποῖον εἶναι τὸ καθεστῶς τοῦ μέλλοντος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβάσισεν οὗτος τὴν δικαίωσιν τοῦ παρελθόντος.

48.—Τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν κοινωνιῶν διακρίνει ὁ *Comte* κυρίως εἰς πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν. Ἡ πνευματικὴ ἐξουσία τοῦ μέλλοντος θὰ ἀσκηθῇ, κατ' αὐτόν, ὑπὸ νέας τάξεως ἀνθρώπων, τάξεως ὁμοῦ, περὶ τῆς συνθέσεως τῆς ὁποίας δὲν ὁμιλεῖ οὗτος σαφῶς². Ὅ,τι ἐνδιαφέρει κυρίως τὸν *Comte* εἶναι ἡ διάκρισις τῆς πνευματικῆς

¹ *Reiche*, op. cit., σ. 39.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 303 κ. ε.

ἐξουσίας ἀπὸ τῆς πολιτικῆς¹, διάκρισις, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται, κατ' αὐτόν, πρὸς τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ πράξεως διαφορὰν². Ἡ πνευματικὴ ἐξουσία δεόν νὰ ἀσχολῆται κυρίως περὶ τὴν ἐκπαίδευσιν³. Ἡ ρύθμισις τῆς δράσεως δεόν ἀντιθέτως νὰ ἀποτελῇ ἔργον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας⁴. Ἡ ἐπέμβασις τῆς μιᾶς ἐξουσίας εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῆς ἄλλης θὰ ἔχη ἀπλοῦν γνωμοδοτικὸν χαρακτῆρα⁵.

Ἡ ἐκπαίδευσις, εἰς ἣν ἀποδίδει ὁ *Comte* μεγίστην σημασίαν, πρέπει νὰ εἶναι καθολικὴ καὶ γενικὴ⁶. Ὁ *Comte* στρέφεται ἴσως κατὰ τῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων ἐν σχέσει πρὸς τὸ δικαίωμα τῆς μορφώσεως, ὅσον καὶ κατὰ τῆς εἰδικότητος τῶν ἀντικειμένων ταύτης. Ἡ θετικὴ ἐκπαίδευσις, ἀποτελοῦσα κτῆμα ὁλοκλήρου τοῦ λαοῦ, θὰ εἶναι συγχρόνως βιομηχανικὴ, αἰσθητικὴ, ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ.

Ἡ πολιτικὴ ἀναδιοργάνωσις τῶν κοινωνιῶν θὰ βασισθῇ κυρίως ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν διάκρισις μεταξὺ ἰδιωτικῶν ἐπαγγελμάτων καὶ δημοσίων λειτουργιῶν δὲν ὑφίσταται⁷. Πᾶν μέλος τῆς κοινωνίας δεόν νὰ θεωρῆται ὡς ἀληθῆς δημόσιος λειτουργός⁸. Μετὰ τὴν θετικὴν διαπαιδαγώγησιν τοῦ λαοῦ, τὰ ἰδιωτικὰ ἐπαγγέλματα θὰ ὑφίστανται μόνον ἐφ' ὅσον θὰ ἐξυπηρετῶσι τὰ συμφέροντα τοῦ συνόλου.

Καὶ ποία θὰ εἶναι, κατὰ τὸν *Comte*, ἡ σύνθεσις τῆς κοινωνίας τοῦ μέλλοντος; Ἐπὶ τῇ βάσει τίνος κριτηρίου θέλει καθορισθῇ ἡ ἱεραρχία τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων; Πρὸς καθορισμὸν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κριτηρίου καταφεύγει ὁ *Comte* εἰς τὴν γνωστὴν περὶ τῆς ἱεραρχίας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς αὐτάς φυσικῶν φαινομένων θεωρίαν αὐτοῦ⁹. Πρὸς διαβάθμισιν τῶν ἐπιστημῶν

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 304 κ. ε.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 305.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 317.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 317.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 317.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 318 κ. ε.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, σ. 335 κ. ε.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, σ. 336.

⁹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 339 κ. ε.

καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐχρησιμοποίησεν ὁ *Comte* ὡς κριτήριον τὸν βαθμὸν τῆς γενικότητος αὐτῶν. Τὸ αὐτὸ κριτήριον δέον, κατ' αὐτόν, νὰ ἰσχύσῃ καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν διαβάθμισιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων¹. Ἡ κοινωνικὴ ἱεραρχία δέον νὰ ἐμφανισθῇ ὡς προέκτασις τῆς ἱεραρχίας τῶν ζώων².

Βασίζομενος ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω ὀρισθέντος κριτηρίου, προβαίνει ὁ *Comte* εἰς τὴν ἀκόλουθον διαβάθμισιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων: Ἡ τάξις τῶν διανοουμένων δέον νὰ θεωρηθῇ ἀνωτέρα τῆς μάζης τῶν ἐργαζομένων³. Τοὺς διανοουμένους διακρίνει ὁ *Comte* εἰς τοὺς ἐπιστήμονας καὶ φιλοσόφους ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τοὺς καλλιτέχνας καὶ ποιητὰς ἀφ' ἑτέρου. Οἱ περὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν ἀσχολούμενοι δέον νὰ θεωρηθῶσιν ἀνώτεροι τῶν καλλιτεχνῶν καὶ ποιητῶν, διότι κέκτηνται τελειότερον ἢ οἱ τελευταῖοι τὴν ἰκανότητα πρὸς ἀφαίρεσιν⁴. Ἡ τάξις τῶν ἐργαζομένων δέον ὡσαύτως νὰ διαιρεθῇ εἰς τὴν τάξιν ἐκείνων, οἵτινες περιορίζονται εἰς τὴν παραγωγὴν, καὶ εἰς τὴν τάξιν ἐκείνων, τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία ἀποβλέπει εἰς τὴν μετακόμισιν τῶν προϊόντων. Ἡ ἐργασία τῶν περὶ τὴν μετακόμισιν ἀσχολουμένων, ἀναφερομένη εἰς σχέσεις γενικωτέρας ἐκείνων, εἰς ἃς ἀναφέρεται ἡ δρᾶσις τῶν παραγωγῶν, δέον νὰ θεωρηθῇ ἀνωτέρα τῆς ἐργασίας αὐτῶν⁵. Ἐκ τῶν παραγωγῶν τέλος, δέον οἱ περὶ τὴν κατεργασίαν ἀντικειμένου τινὸς ἀσχολούμενοι νὰ θεωρηθῶσιν ἀνώτεροι πάντων τῶν ἄλλων, ἐν ᾧ ἐκ τῶν περὶ τὴν μετακόμισιν ἀσχολουμένων, οἱ τραπεζίται δέον νὰ θεωρηθῶσιν ἀνώτεροι τῶν ἀπλῶν ἐμπόρων⁶.

Ὁ *Comte* ἔτρεφε τόσῃν ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ κριτηρίου, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου προέβη εἰς τὴν διαβάθμισιν τῆς κοινωνίας, ὥστε ἐφαντάζετο, ὅτι ἡ διαπαιδαγώγησις τοῦ λαοῦ ἠθέλεν ἀρκέσει πρὸς ἀναγνώρισιν αὐτῆς καὶ τήρησιν τῶν ἐξ αὐτῆς

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 339 κ. ε.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 341.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 343 κ. ε.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 344 κ. ε.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 345.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 345 κ. ε.

ἀπορρεουσῶν ὑποχρεώσεων.¹ Πάντως, πρὸς παρηγορίαν ἐκείνων, οὓς τοποθετεῖ εἰς βαθμίδας κατωτέρας, παρατηρεῖ οὗτος, ὅτι ἡ ἐργασία αὐτῶν, εἰδικωτέρα οὖσα τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων, ἀποβλέπει εἰς τὴν ἱκανοποίησιν ἀμεσσοτέρων συμφερόντων, ἐξασφαλίζει μεγαλυτέραν ἀνεξαρτησίαν καὶ συνεπάγεται εὐθύνην μικροτέραν ἐκείνης, ἣν συνεπάγεται ἡ ἐργασία τῶν ἀνωτέρων τάξεων².

Ἡ δὲ ἐρωτᾶται: ἡ ὑπὸ τοῦ *Comte* γενομένη διαβάθμισις τῆς κοινωνίας βασιίζεται ἄρα γε καὶ ἐπὶ κριτηρίου οικονομικοῦ; Ὁχι! Ὁ *Comte* γνωρίζει, ὅτι αὕτη ἰσχύει μόνον ἐξ ἐπόψεως ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς. Ἐξ ἐπόψεως ὑλικῆς, ἀνατρέπεται ἡ ἱεραρχία αὕτη τῶν κοινωνικῶν τάξεων³. Ὁ πλοῦτος δὲν ἀνήκει εἰς τοὺς διανοουμένους. Διαβαθμιζομένης τῆς κοινωνίας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πλούτου, τὴν ἀνωτάτην θέσιν καταλαμβάνουν οἱ τραπεζίται⁴.

Ἡ οικονομικὴ ἐξάρτησις τῶν διανοουμένων καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς πνευματικῆς ἐξουσίας ἐκ τῶν πλουσίων καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἐξάρτησις ἀπορρέουσα ἐκ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ὁ πλοῦτος εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν, ὁδηγεῖ τὸν *Comte* εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι φυσικὸς σύμμαχος τῶν διανοουμένων θὰ εἶναι εἰς τὸ μέλλον ἡ μᾶζα τῶν προλεταρίων, ἡ ὁποία θὰ ρυθμίζῃ, διὰ τῶν ἐπεμβάσεων αὐτῆς, τὰς σχέσεις μεταξὺ πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξουσίας⁵. Συντρέχουσα ὁμως ἡ τάξις τῶν προλεταρίων τοὺς διανοουμένους, θὰ ἐκτελεῖ ἀπλῶς ἔργον ἀνταποδόσεως. Διότι οἱ διανοούμενοι, ἐν τῇ διακρινούσῃ αὐτοὺς δικαιοσύνῃ, θὰ ἐξυπηρετῶσι κατ' ἀρχὴν τὴν ὑπόθεσιν τῶν μεγάλων μαζῶν⁶.

Αὕτη εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ εἰκὼν τῆς κοινωνίας τοῦ μέλλοντος, τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία θέλει ἀποτελέσει τὴν βάσιν τοῦ θετικοῦ καθεστῶτος. Πρὸς ὅσον τὸ δυνατόν ταχυτέραν καὶ ἀσφαλεστέ-

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 348 κ. ε.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 348 κ. ε.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 349 κ. ε.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 351.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 359 κ. ε.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 354 κ. ε.

ραν επικράτησιν αὐτοῦ προτείνει ὁ *Comte* τέλος τὴν σύστασιν διεθνοῦς ἐπιτροπῆς ¹. Προσώρινως ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη δεόν νὰ ἀπαρτισθῇ ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν κρατῶν ἐκείνων, τὰ ὅποια συνέβαλον ἤδη ἐπαρκῶς εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν κοινωνιῶν, ἐκάστου ἐξ αὐτῶν ἐκπροσωπούμενου ἐκ μελῶν ἀναλογούντων πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς δεδομένης μέχρι τοῦδε συμβολῆς αὐτῶν. Ἐπιτροπὴ π. χ. ἀπαρτιζομένη ἐξ ὀκτῶ Γάλλων, ἑπτὰ Ἀγγλων, ἐξ Ἰταλῶν, πέντε Γερμανῶν καὶ τεσσάρων Ἰσπανῶν θὰ ἀπετέλει, κατὰ τὸν *Comte*, πραγματικὴν ἐγγύησιν περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ².

Ἐν τῷ «*Système de politique positive*» συμπληροῖ ὁ *Comte* τὴν εἰκόνα τοῦ καθεστῶτος τοῦ μέλλοντος, καθορίζων τὸ περιεχόμενον τῆς νέας θρησκείας, ἐφ' ἧς δεόν νὰ βασισθῇ τοῦτο καὶ προβαίνων εἰς λεπτομερῆ προσδιορισμὸν τῶν ἀντικειμένων, μέσων καὶ ὀργάνων τῆς νέας λατρείας. Ἐγρᾶφη ἐπανειλημμένως, ὅτι τὸ δεύτερον ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἔργων τοῦ *Comte* εἶναι ξένον πρὸς τὴν διανοητικότητα τοῦ γράψαντος τὰ «*Cours de philosophie positive*». Τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον δὲν θεωροῦμεν πλήρως δεδικαιολογημένον. Ἐκ τῆς γενομένης λεπτομεροῦς ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου τοῦ πρώτου θεμελιώδους ἔργου τοῦ *Comte* εὐκόλως θὰ ἐξαγάγῃ ὁ ἀναγνώστης τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ὁδός, ἣν ἐξ ἀρχῆς ἠκολούθησεν ὁ Γάλλος φιλόσοφος, ἐλάχιστα ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης. Ἦν ἐπιστήμην δὲν ἐγνώρισεν ὁ *Comte*, εἰ μὴ μόνον κατὰ τὰ διαλείμματα τῶν πολιτικῶν ὄνειροπολημάτων αὐτοῦ. Τὰ πρῶτα ἤδη βήματά του ἀποτελοῦν ἔνδειξιν σαφῆ τῶν προθέσεων αὐτοῦ. Ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ ἔργῳ τῆς λεγομένης «ἀντικειμενικῆς» περιόδου τῆς ζωῆς του ὁμιλεῖ ὁ *Comte* ἤδη περὶ τοῦ ἐορτολογίου τῆς νέας θρησκείας ³. Ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς διαθέσεως ἐκάστου ἐξαρτᾶται ἡ υἰοθέτησις ἢ ἀπόρριψις τῶν προτεινομένων σχεδίων.

49.— Οὕτω λοιπὸν διὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ *Comte* συνεχίζεται ἀπλῶς ἡ σειρά τῶν προσπαθειῶν ἐκείνων, αἵτινες κατ' ἐξοχὴν διέκρι-

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 382 κ. εἰ.

² *Comte*, op. cit., σ. 383, ὑποσ. 1.

³ Πρὸς *Paul Barth*, op. cit. σ. 220.

νον καὶ ἐξακολουθοῦν ἔτι ἐν μέρει διακρίνουσαι τὸ γαλλικὸν πνεῦμα. Αἱ προσπάθειαι αὗται, ὀρμώμεναι ἐκ τῆς ὑπερτιμήσεως τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ καταλήγουσαι εἰς ὑποτίμησιν τῶν ὀργανικῶν προϋποθέσεων καὶ τάσεων τῆς ζωῆς, ἀπέβλεψαν ἀνεκαθεν εἰς τὸν σκοπὸν, ὅπως δι' οὐτοπικῶν χειρονομιῶν δαμασθῆ ἡ πραγματικότης. Ὁ *Comte* εἶχε πλήρη συνειδήσιν τῆς τάσεως ταύτης τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, τάσεως, ἧς καθαρὰν ἐκδήλωσιν ἀπετέλεσεν ὀλόκληρος ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις. Ἀποφασίσας, ὅπως ἀπαλλαγῆ τῆς ἐπιδράσεώς της, προσεπάθησεν οὗτος νὰ διαγνώσῃ τὴν ὀργανικὴν βούλησιν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Ἡ γενομένη ὁμως διάγνωσις ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸν οὐχὶ τὸν κόσμον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τὸν κόσμον τῶν ἰδίων αὐτοῦ πόθων καὶ προθέσεων. Εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτοῦ, ὅπως ἀπαλλαγῆ τῆς ἐπιδράσεως τῆς χαρακτηρίζουσας τὸ γαλλικὸν πνεῦμα οὐτοπιστικῆς τάσεως, ὀφείλεται καὶ ἡ εὐνοϊκὴ κρίσις αὐτοῦ περὶ τοῦ *De Maistre* καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς παραδόσεως, οἱ ὅποιοι, ὡς γνωστὸν, γεννηθέντες ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὰς ἐξ ἐπόψεως καθαρῶς ἀνθρώπινης σκοτεινάς πτυχὰς τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, δὲν κατώρθωσαν νὰ σημειώσουν εἰ μὴ ἐπουσιῶδες διάλειμμα ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος. Εἰς τὴν αὐτὴν προσπάθειαν ὀφείλεται καὶ τὸ γεγονός, ὅτι, ἐν ᾧ — ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ *Lorenz v. Stein* — ἡ ἰδέα τῆς ἰσότητος ἀπετέλεσε τὴν βᾶσιν, ἐφ' ἧς ἐστηρίχθη (τούλάχιστον μέχρι τοῦ 1848) πᾶσα κοινωνικὴ ἐπιστήμη ἐν Γαλλίᾳ ¹, αὐτῆς ταύτης τῆς θρησκευτικῶς προσανατολισμένης περὶ κοινωνίας καὶ ἱστορίας θεωρίας τῶν *Lamennais* καὶ *Pierre Leroux* ἀναγομένης εἰς ταύτην, ὁ *Comte* κατεπολέμησε τὴν ἰδέαν τῆς ἰσότητος κατὰ τρόπον τελείως ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἰδεολογικῆς αὐτοῦ καταγωγῆς. Εἰς τὴν αὐτὴν τέλος προσπάθειαν ὀφείλεται ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ *Comte* διαίρεσις τῆς κοινωνιολογίας εἰς στατικὴν καὶ δυναμικὴν. Ὁ *Comte* ὁμως ὑπῆρξε Γάλλος ἐν ὄλῃ τῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως. Ἡ περὶ κοινωνικῆς στατικῆς θεωρία του δὲν κατώρθωσε νὰ ἐμφανισθῆ εἰ μὴ ὑπὸ μορφήν ἀτροφι-

¹ *Lorenz v. Stein*, op. cit., II, σ. 459.

κὴν. Ἡ ἰδέα τῆς «τάξεως» δὲν κατώρθωσε νὰ διεκδικήσῃ πράγματι ἰσοτιμίαν ἀπέναντι τῆς ἰδέας τῆς «προόδου». Ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν εὐγενῆς καὶ εἰλικρινῆς ἢ προσπάθεια τοῦ *Comte*, τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς δὲν ἀνταπεκρίθησαν πρὸς τὰς προσδοκίας του. Ὁ *Comte* ὑπῆρξε, παρὰ πᾶσαν προσπάθειαν χειροαφετήσεως αὐτοῦ, γνήσιον τέκνον τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ!

Γ'.

Herbert Spencer

50. — Εἶπομεν ἤδη, ὅτι οἱ *Comte* καὶ *Spencer*¹ ὑπῆρξαν οἱ συστηματικώτεροι τύποι, οὓς ἐπέδειξεν ἡ ἱστορία τῆς κοινωνιολογίας κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα. Ὁ μὲν *Comte* ἐνεφάνισε τὴν κοινωνιολογίαν ὡς τὸ τέρμα τῆς «θετικῆς» φιλοσοφίας του, ὁ δὲ *Spencer* ἐνεφάνισεν αὐτὴν ὡς τὸ προτελευταῖον στάδιον τῆς «συνθετικῆς» φιλοσοφίας του, ὡς τὴν προϋπόθεσιν τῆς νέας ἠθικῆς. Ἀμφοτέρων ἡ κοινωνιολογία ἀπετέλεσε τμῆμα ὀλοκλήρου ἐγκυκλοπαιδείας τῆς γνώσεως. Ἐν ᾧ ὅμως τὸ ἔργον τοῦ *Comte*, παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν συστηματικότητα αὐτοῦ, στερεῖται ἀυστηρᾶς ὁμοιογενείας, τῶν προγραμματικῶς διατυμπανιζομένων ἀρχῶν του ἀντιφασκουσῶν συνήθως πρὸς τὰς ὁδοὺς, ἃς ἀκολουθεῖ οὗτος πρὸς λύσιν τῶν διαφορῶν κατὰ μέρος προκυπτόντων προβλημάτων, τὸ ἔργον τοῦ *Spencer* διακρίνεται οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἐξωτερικὴν συστηματικότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διέπυσαν τοῦτο ἐσωτερικῶς μᾶλλον ἢ ἤττον ἐνιαίαν καὶ συνεπῆ πρὸς ἑαυτὴν κατεύθυνσιν. Ὁ *Spencer*, ὀρμηθεὶς ἐξ ὠρισμῶν ἀπλῶν μεταφυσικῶν

¹ 1820—1903. Τὸ κύριον ἔργον τῆς ζωῆς του ἀπετέλεσε τὸ πολύτομον σύστημα τῆς συνθετικῆς φιλοσοφίας του. Τοῦτο ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν ἐξῆς πάντε μεγάλων τμημάτων: *First principles*, 1862. — *Principles of Biology*, 1864—1867. — *Principles of Psychology*, 1870—1872 — *Principles of Sociology*, 1876—1896. — *Principles of morality*, 1879 — 1893. — Αἱ παραπομπαὶ ἡμῶν ἀναφέρονται εἰς τὰς παραγράφους τοῦ ἔργου, αἵτινες εἶναι κοιναὶ εἰς πάσας τὰς ἐκδόσεις, τόσοι τὰς ἀγγλικὰς, ὅσοι καὶ τὰς ξένας. Ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἔχομεν πάντως μόνον τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν (ἐκδόσις Félix Alean).

σχημάτων, ἀνήγαγε τὸ σύμπαν εἰς αὐτά. Τὸ σύστημά του, ἂν καὶ προδίδει ἀφέλειάν τινα διαθέσεων, ἐμφανίζει πάντως ὁμοιογένειαν.

Ὁ *Leopold v. Wiese*, ἐν εἰδικῇ περὶ τοῦ *Spencer* πραγματείᾳ αὐτοῦ, ἀναφέρει γνώμην τοῦ *Ludwig Stein*, καθ' ἣν ὁ *Spencer* ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος τῶν φιλοσόφων τῆς Βικτωριανῆς περιόδου¹. Ὁρθῶς παρατηρεῖ ἀμέσως κατωτέρω ὁ *L. v. Wiese*, ὅτι, ἐὰν πράγματι ὁ *Spencer* ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος τῶν φιλοσόφων τῆς Βικτωριανῆς περιόδου, ἡ περίοδος αὕτη τῆς ἀγγλικῆς ἱστορίας θὰ ὑπῆρξεν ἐξαιρέτως πενιχρά. Χωρὶς νὰ ἀποβλέπη ὁ Γερμανὸς κοινωνιολόγος εἰς μείωσιν τῆς ἀξίας τοῦ *Spencer*, παρατηρεῖ ἀπλῶς, ὅτι τὸ ἔργον τούτου συνίστατο μᾶλλον εἰς συλλογὴν καὶ συστηματοποίησιν ξένων γνωμῶν καὶ θεωριῶν παρὰ εἰς πρωτότυπον καὶ οὐσιαστικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τοῦ σύμπαντος². Καὶ πράγματι: Ὁ *Spencer* ὑπῆρξεν ἐπιμελής καὶ συστηματικὸς συλλέκτης, χωρὶς νὰ εἶναι καὶ τύπος δημιουργικὸς. Ἡ ἐγκυκλοπαιδικὴ ἔκτασις τῶν γνώσεών του ἐπέτρεψεν εἰς αὐτόν, ὅπως ἐμφανίσῃ ὑπὸ μορφὴν συστηματικὴν ὅ,τι ἡ ἐποχὴ του ἀσυστηματοποιήτως εἶχε παραγάγει. Τί ὁμοίως κυρίως εἶχε παραγάγει ἡ ἐποχὴ του; Διὰ τῆς ἀπαντήσεως, ἣν πρόκειται νὰ δώσωμεν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα, θὰ γνωρίσωμεν καὶ ἐλόκληρον τὴν ὑπόστασιν τοῦ *Spencer*.

Ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἔζησεν ὁ *Spencer*, ὑπῆρξεν — ἐν Ἀγγλίᾳ κυρίως — ἡ κατ' ἐξοχὴν ἑστερημένη ἀληθῶς φιλοσοφικοῦ αἰσθητηρίου ἐποχὴ. Ἐξαιρέσει τῶν ἐλαχίστων ἐκείνων Ἀγγλῶν διανοουμένων, οἱ ὅποιοι — ὡς π.χ. ὁ *Carlyle* — ὤφειλον τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς συνειδήσεώς των εἰς τὸ γερμανικὸν πνεῦμα, καὶ οἱ ὅποιοι, εὐγνώμονες πρὸς αὐτό, προσεπάθησαν νὰ μυήσωσι καὶ τὴν Δύσιν εἰς τὰς καθαρῶς ἐσωτερικὰς ἀξίας του, πάντες οἱ ἄλλοι διανοούμενοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔζησαν ὑπὸ τὸ βᾶρος δύο κυρίως γεγονότων: α) τῆς σὺν τῷ χρόνῳ

¹ *L. v. Wiese*, *Zur Grundlegung der Gesellschaftslehre (Eine kritische Untersuchung von Herbert Spencers System der synthetischen Philosophie)*, Jena 1906, σ. 38.

² *L. v. Wiese*, *op. cit.*, σ. 38 κ. ε.

ἐπιτευχθείσης παγιώσεως τῆς συνειδήσεως τῶν Ἀγγλων περὶ τῆς ἐξωευρωπαϊκῆς ὑποστάσεως αὐτῶν, καὶ β) τῆς ἀποτόμως σημειωθείσης προόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ κυρία λοιπὸν πνευματικὴ παραγωγή τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ *Spencer*, προσδιορισθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω δύο γεγονότων, συνίστατο ἀπ' ἐνὸς μὲν εἰς ταξειδιωτικὰς ἐντυπώσεις ἐθνογραφικοῦ περιεχομένου, ἀπ' ἑτέρου δὲ εἰς μεταφυσικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν πορισμάτων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἐκμετάλλευσιν, ἣτις ἐστράφη κυρίως περὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ιδέας τῆς ἐξελίξεως. Εἰς τὸν *Spencer* ὀφείλεται τόσον ἡ ἐπεξεργασία τῶν ταξειδιωτικῶν ἐντυπώσεων τῶν συγχρόνων του, ὅσον καὶ ἡ συστηματοποίησις τῆς ιδέας τῆς ἐξελίξεως καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς ἐπὶ πάντων τῶν φαινομένων τῆς ἀνοργάνου καὶ ὀργανικῆς ζωῆς. Ποία ὁμῶς ὑπῆρξεν ἡ θεμελιώδης μεταφυσικὴ ἀρχή, πρὸς ἣν συνέδεσεν οὗτος τὴν ιδέαν τῆς ἐξελίξεως; Ποῖον ὑπῆρξε τὸ εὐρύτερον φιλοσοφικὸν πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκινήθη οὗτος;

51.— Ὁ *Spencer* ὑπῆρξε γνήσιον τέκνον τῆς παλαιότερας ἀγγλικῆς φιλοσοφίας. Ἡ κυρίως χαρακτηρίσασα ταύτην αἰσθησιαρχικὴ κατεύθυνσις ἀνεγεννήθη ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ. Ὁ *Hume*, ὅστις ἐχαρακτηρίσθη ἤδη ὡς εἰς τῶν προδρόμων τοῦ *Comte*, ἐπέδρασεν ἀμεσώτερον ἐπὶ τὸν *Spencer* ἢ ἐπὶ τὸν ἰδρυτὴν τῆς «θετικῆς» φιλοσοφίας. Ἡ ὀνομαστικὴ περὶ ιδεῶν θεωρία τοῦ *Hume*, ἡ ὁποία καταλήγει εἰς τὸ νὰ ἐμφανίζῃ τὸν ἄνθρωπον ὡς κατ' ἀντανάκλασιν μόνον ὑφιστάμενον, εὕρισκει εἰς τὸν *Spencer* τὸν συνεχιστὴν τῆς. Ὁ *Spencer* προσεκολλήθη εἰς τὸν ὀνοματισμὸν τοῦ *Hume*. Ἄν καὶ ἐγνώριζε τὸν *Kant*, ἠγνόησεν ἐν τούτοις τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν, ἣν ἀπετέλεσεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἡ ἐμφάνισις τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου, ἐπανάστασιν, ἧς πρόδρομος ὑπῆρξεν αὐτὸς οὗτος ὁ *Hume*. Ὁ *Spencer* παρέλαβεν αὐτούσιον τὸν ὀνοματισμὸν τοῦ *Hume*, προαγαγὼν πλεόν αὐτὸν εἰς συνειδητὸν μονισμόν. Ἐρωτᾶται ὁμῶς: Δὲν ἤσκησεν ἄρα γε οὐδεμίαν ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτὸν ὁ *Kant*;

Ἄμεσος ἐπίδρασις τοῦ *Kant* ἐπὶ τὸν *Spencer* δὲν ἐσημειώθη. Ὁ *Spencer* ἐκληρονόμησε μίαν μόνον πλευρὰν τοῦ *Kant* καὶ αὐτὴν ἀπλῶς ἐμμέσως. Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ *William Hamilton*

(1788—1856), συνέδεσεν ἡ ἀγγλικὴ—ιδίᾳ μάλιστα ἡ σκωττικὴ—φιλοσοφία τὴν ἀνεκασθεν χαρακτηρίσασαν αὐτὴν αἰσθησιαρχικὴν καὶ ψυχολογικὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὸν «ἀγνωστικισμὸν» τοῦ *Kant*. Διὰ τοῦ *Hamilton* μετεβιβάσθη οὗτος εἰς τὸν *Spencer*. Οὕτω λοιπὸν ἐμφανίζεται ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος καὶ κοινωνιολόγος ὁρμώμενος ἐκ τῆς πίστεως πρὸς τὸ ἀπόλυτον. Τὸ ἀπόλυτον, τὸ ἐνιαῖον ὄν, ὑφίσταται καὶ κυβερνᾷ, κατὰ τὸν *Spencer*, τὸ σύμπαν. Αὕτη εἶναι ἡ μεγάλη μεταφυσικὴ ὑπόθεσις, ἐξ ἧς ὁρμᾶται ἡ φιλοσοφία τοῦ *Spencer*, ἡ ὑπόθεσις, ἐξ ἧς ὁρμῶνται κυρίως τὰ «*First principles*» αὐτοῦ. Σύμφωνας ὁ *Spencer* πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ «Ἀγνωστικισμοῦ», ἐκδηλοῖ ἀπλῶς τὴν πίστιν του πρὸς τὸ ἀπόλυτον, χωρὶς νὰ θεωρῇ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ ὡς δυναμένην νὰ ἀποδειχθῇ. Τὸ ἀπόλυτον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσωμεν. Καὶ ὁμῶς τοῦτο κυβερνᾷ τὸ σύμπαν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ὑφίστάμεθα. Πάντα τὰ φαινόμενα ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις τοῦ ἀπολύτου, ἐκδηλώσεις ὁμῶς ὑφισταμένας ἀφ' ἐαυτῶν καὶ οὐχὶ ἐξηρητημένας ἐκ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συνδυάζει ὁ *Spencer* τὸν «ἀγνωστικισμὸν» πρὸς τὸν «μονισμὸν». Μόνον ἐξ ἀνάγκης συστηματικῆς προβαίνει ὁ *Spencer* εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου. Πράγματι τὸ ὑποκείμενον, τὸ ἐγώ, δὲν ὑφίσταται εἰ μὴ μόνον κατ' ἀντανάκλασιν. Συγκεκριμένως ἡ περὶ φαινομένων θεωρία του ἔχει ὡς ἐξῆς: Τὰ φαινόμενα, ἀποτελοῦντα ἐκδηλώσιν τοῦ ἀπολύτου, διακρίνονται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζουν τὸ «Μὴ Ἐγώ», ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζουν τὸ «Ἐγώ». Ὁ *Hume* εἶχεν ἤδη ὡσαύτως διδάξει, ὅτι ἡ διάκρισις τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως ἡμῶν εἰς ἐντυπώσεις καὶ ιδέας (ἢ παραστάσεις) δὲν εἶναι οὐσιαστικὴ, ἀλλ' ἐτι αἱ ιδέαι ἀποτελοῦν ἀπλῶς ἀντιγραφὰς τῶν ἐντυπώσεων καὶ ὅτι εἶναι ἀσθενέστεραι τούτων¹. Ὁ *Spencer* ἠκολούθησε τὴν αὐτὴν γραμμὴν. Αἱ τὸ «Ἐγώ» ἀπαρτίζουσαι ἐκδηλώσεις τοῦ ἀπολύτου, ἀποτελοῦσαι ἐκδηλώσεις «ἀσθενεῖς», εἶναι ἀπλαῖ ἀντιγραφαὶ τῶν ἀπαρτιζουσῶν τὸ «Μὴ Ἐγώ»

¹ *David Hume*, op. cit., σ. 18.

«ισχυρῶν» ἐκδηλώσεων τοῦ ἀπολύτου¹. Τὸ νοητὸν παράγεται ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ εἶναι διαρκῶς ἐξηρημένον ἐξ αὐτοῦ.

Οὕτω λοιπὸν ὁ *Spencer*, συνεπῆς τόσον πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας, ὅσον καὶ πρὸς τὸ ἐστερημένον παντὸς οὐσιαστικῶς ἱστορικοῦ αἰσθητηρίου πνεῦμα τοῦ περιβάλλοντός του, ἐνεφάνισε τὸν ἄνθρωπον ὡς ἀπλὴν ἀντανάκλασιν τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὡς ἀντανάκλασιν διεπομένην ὑπὸ τῶν νόμων, οἵτινες διέπουν τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα, δηλαδή τὴν φύσιν. Τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς σχέσεως ἢ καὶ ἀντιθέσεως ταύτης πρὸς τὴν φύσιν, πρόβλημα προϋποθέτον τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποκειμένου βουλήσεως, δὲν ἐτέθη κἀν ὑπ' αὐτοῦ. Αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον ὡς ὑποκείμενον γνώσεως ἠγγνόησεν ὁ *Spencer*. Ἡ λογικὴ του, περὶ ἧς πραγματεύεται οὗτος ἐν τῷ περὶ ψυχολογίας τμήματι τοῦ συστήματός του, ἀποτελεῖ ἐπιστήμην φυσικὴν, ἐπιστήμην μὴ ἀναγνωρίζουσαν τὴν ὕπαρξιν a priori δεδομένων κατηγοριῶν ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν². Τὰ πάντα βασιζονται, κατὰ τὸν *Spencer*, ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας. Αὐταὶ αὐταὶ αἱ ἐμφανιζόμεναι παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ὡς πρωτογενεῖς καὶ ἔμφυτοι παραστάσεις ὀφείλονται εἰς κληρονομικότητα³. Οὕτω καταλήγει ἡ λογικὴ του εἰς φυσιολογικὴν ψυχολογίαν. Ὁ ταυτισμὸς λογικῆς καὶ ψυχολογίας δηλοῖ καὶ αὐτὸς τὸ πόσον ὑπῆρξεν ὁ *Spencer* ἐξηρημένος ἐκ τῆς παλαιότερας ἀγγλικῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἐπὶ τῆς φυσιολογίας θεμελίωσις τῆς ψυχολογίας ὀφείλεται εἰδικώτερον εἰς τὴν ἐποχὴν του. Ὁρμώμενος ὁ *Spencer* κυρίως ἀπὸ τοῦ *Lamarck*, θεωρεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν ψυχικὴν ζώην, συμφώνως πρὸς τὴν βιολογικὴν περὶ ζωῆς γενικῶς θεωρίαν του⁴, ὡς προσαρμογὴν ἐσωτερικῶν σχέσεων πρὸς ἐξωτερικὰς⁵. Διὰ τῆς μονομεροῦς ταύτης ἀπόψεως αὐτοῦ παρέβλεψεν ὁ *Spencer* τοῦτο: ὅτι ἡ ζωὴ, ὡς ὀρθῶς τονίζει ὁ *L. v. Wiese*⁶, ἀπο-

¹ Πρὸβλ. σχετικῶς *H. Spencer*, *First Principles*, § 44.

² Πρὸβλ. σχετικῶς *L. v. Wiese*, *op. cit.*, σ. 46 κ. ε.

³ *H. Spencer*, *Principles of Psychology*, § 332.

⁴ *H. Spencer*, *Principles of Biology*, § 27.

⁵ *H. Spencer*, *op. cit.*, § 30.

⁶ *L. v. Wiese*, *op. cit.*, σ. 63.